„ЧУ-ДЕ-СНА ХРО-НИ-КА НО-ЋИ” РА-ДО-ВА-НА КА-РА-ЏИ-ЋА

Стара коб проклете авлије

„Мо-дер-ни-зам” ја-ло-во опо-на-ша по-зне над-ре-а-ли-стич-ке игре с је-зи-ком или каф-ки-јан-ску шкр-тост, као и Бе-ке-то-ву „хер-ме-тич-ку” ре-то-ри-ку, пред-ста-вља-ју-ћи соп-стве-ну бес-плод-ну тру-леж као от-ме-ну бољ-ку. Иако фор-мом и уну-тра-шњом гра-ђом „мо-дер-ни-стич-ки”, Ка-ра-џи-ћев ро-ман над-моћ-но сла-бо-сти „мо-дер-ни-зма” пре-тва-ра у сво-ју сна-гу

Пише: Драгош Калајић

Ка-да да-нас чо-век об-да-рен чак и про-сеч-ним пам-ће-њем про-шлих де-це-ни-ја те че-сти-том па-ме-ћу ви-ди око се-бе бу-ја-ње жа-ла за Бро-зо-вом епо-хом – не са-мо код за-ту-ца-них мла-дих већ и њи-хо-вих оче-ва – он-да мо-ра ви-де-ти у по-ја-ви Ка-ра-џи-ће-вог ро-ма-на знак не-ке ви-ше, про-све-ти-тељ-ске на-ме-ре. Реч је о ро-ма-ну што ва-ља-но осве-до-ча-ва не са-мо дух вре-ме-на кра-ја Бро-зо-вог пер-верз-ног си-сте-ма – еко-ном-ски за-ви-сног од за-ду-жи-ва-ња и тра-ће-ња сред-ста-ва за неодговорну оп-шту по-тро-шњу, уме-сто про-из-вод-њу, на ра-чун

бу-ду-ћих, од-но-сно са-да-шњих по-ко-ле-ња – већ и та-да вла-да-ју-ћу вр-сту књи-жев-но-сти, зва-ну „мо-дер-ни-зам”, ко-јој спољ-ним обе-леж-ји-ма те уну-тра-шњом гра-ђом и сам при-па-да.

Реч је о вр-сти ко-ја пре-о-кре-ће тра-ди-ци-о-нал-ну свр-ху ро-ма-на, ко-ју је бри-тан-ски исто-ри-чар књи-жев-но-сти од-ре-дио ан-дра-го-шком пер-спек-ти-вом: пру-жи-ти чи-та-о-цу сми-сао жи-во-та и ори-јен-ти-ре кроз жи-вот. Мо-дер-ни-стич-ки ро-ман чи-ни су-прот-но те ње-го-ви про-из-во-ђа-чи од чи-та-о-ца оче-ку-ју да про-ни-чу и ту-ма-че симп-то-ме ко-је че-сто нар-ци-стич-ки ис-по-ве-да-ју, као да је у пи-та-њу не-ка от-ме-на бољ-ка.

Ва-ља од-мах ис-та-ћи да је од свих број-них вр-ста и од-го-ва-ра-ју-ћих тра-ди-ци-ја што чи-не на-ше књи-жев-но на-сле-ђе упра-во „мо-дер-ни-стич-ка” – прем-да нај-на-пу-ће-ни-ја, јер је нај-при-сту-пач-ни-ја – нај-сла-би-ја, од-но-сно бе-зна-чај-на. У пр-вим ре-до-ви-ма зва-нич-но-сти тог сме-ра реч је углав-ном о ску-пу симп-то-ма ис-ко-ре-ње-но-сти и од-ро-ђе-но-сти те ду-бо-ког али са-свим осно-ва-ног ком-плек-са кул-тур-не инфериорности, чи-ји су но-си-о-ци, у не-у-ком опо-на-ша-њу стра-них узо-ра, по-пут вер-ни-ка або-ри-џан-ских кар-го-кул-то-ва, ве-ро-ва-ли да ће се „еман-ци-по-ва-ти” из „срп-ске за-о-ста-ло-сти” те та-ко по-ста-ти „гра-ђа-ни све-та”. Та вр-ста про-те-же се од Да-ви-ча, Кон-стан-ти-но-ви-ћа и Угри-но-ва до Ки-ша и Ти-шме. У тех-нич-ком по-гле-ду њи-хов „мо-дер-ни-зам” опо-на-ша, с јед-не стра-не, про-зне а по-зне над-ре-а-ли-стич-ке игре је-зи-ком или каф-ки-јан-ску шкр-тост, а с дру-ге Бе-ке-то-ву „хер-ме-тич-ку” ре-то-ри-ку. Њи-хов ду-хов-ни отац је Жан-Пол Сар-тр, са-мо-зва-ни а не-у-ки ту-мач не-мач-ке фе-но-ме-но-ло-ги-је и „ег-зи-стен-ци-ја-ли-ста”, ко-ји нам да-нас, у пост-хум-но об-ја-вље-ним ру-ко-пи-си-ма, при-зна-је да су сва ње-го-ва ис-по-ве-да-ња осе-ћа-ња „ба-че-но-сти у свет” те тврд-ње ка-ко су „па-као – дру-ги” – би-ла по-све не-ис-кре-на, из-ве-шта-че-на, од-но-сно по-мод-на пре-не-ма-га-ња. Уоста-лом, за-што би он или ње-го-ви ов-да-шњи епи-го-ни па-ти-ли од не-ког осе-ћа-ња „ап-сур-да” и „ни-шта-ви-ла” кад су би-ли у пр-вим ре-до-ви-ма ужи-ва-ла-ца те еуфо-ри-је исто-риј-ских по-бед-ни-ка?

ИЗ-НАД СМЕ-ТЛИ-ШТА „МО-ДЕР-НИ-ЗМА”

Од-ре-див-ши књи-жев-ни по-ло-жај Ка-ра-џи-ће-вог ро-ма-на, ду-жни смо са-да ука-за-ти и на ње-го-ве ста-но-ви-те, за-пра-во по-лар-не раз-ли-ке спрам „мо-дер-ни-стич-ке" око-ли-не, у ско-ро сва-ком до-ме-ну, по-чев-ши упра-во од оног нај-ни-жег, „ег-зи-стен-ци-јал-ног", прем-да не и ства-ра-лач-ки пре-суд-ног. Од вре-ме-на рас-ки-да са „со-ци-ја-ли-стич-ким ре-а-ли-змом", кул-тур-не по-ли-ти-ке свих „ре-жи-ма", до да-на-шњих да-на, пре-по-зна-ва-ле су у „мо-дер-ни-зму" – а да-нас у „постмодернизму" – уну-тра-шње са-вр-ше-но без-о-па-сно а спо-ља иде-ал-но сред-ство за пред-ста-вља-ње свог *про-за-пад-ног, на-пред-ног* и *ан-ти-на-ци-о-нал-ног* опре-де-ље-ња. Сто-га су не-ки од пр-ва-ка „мо-дер-ни-зма" би-ли и пр-ва-ци иде-о-ло-шког до-у-шни-штва те пот-ка-зи-ва-ња, од Да-ви-ча и Кон-стан-ти-но-ви-ћа (што је ско-ро сав жи-вот и труд уло-жио да на нај-бо-ље срп-ске пи-сце уда-ра жи-го-ве „мо-рал-но-по-ли-тич-ке не-по-доб-но-сти"), до Ки-ша, ко-ји је оти-шао нај-да-ље, пред-ста-вља-ју-ћи се на цр-ном За-па-ду као про-го-ње-на жр-тва на-вод-ног срп-ског ан-ти-се-ми-ти-зма.

Ра-до-ван Ка-ра-џић је био пак на са-свим су-прот-ној стра-ни, у по-тла-че-ној го-ми-ли, ме-ђу пра-ће-ним и сум-њи-че-ним, пот-ка-зи-ва-ним те хап-ше-ним. Сто-га, већ на тој основ-ној ра-зи-ни, ње-гов ро-ман ви-со-ко од-ска-че од оста-лих јер осве-до-ча-ва ствар-но ста-ње те-ско-бе и угро-же-но-сти људ-ског у јед-ном си-сте-му под-људ-ских усло-вља-ва-ња. За раз-ли-ку од оста-лих мо-дер-ни-ста, по-све-ће-них не-у-ким пре-ме-та-чи-на-ма по соп-ство-ним пси-хич-ким утро-ба-ма, у тра-га-њу за не-ка-квом жи-вот-ном зна-чај-но-шћу, Ка-ра-џић по-се-ду-је моћ-не те и струч-не оп-ти-ке, с јед-на-ко убе-дљи-вим опи-си-ва-њи-ма не са-мо јед-ног, соп-ство-ног, већ и оп-штег ста-ња људ-ског ма-те-ри-ја-ла под те-ре-том псе-у-до-со-ци-ја-ли-стич-ког на-си-ља.

До-ду-ше, ни он не ис-тра-жу-је узро-ке зло-ста-ња већ са-мо пре-до-ча-ва симп-то-ме, као да оче-ку-је од чи-та-о-ца да их ту-ма-чи те да тра-га за ис-хо-ди-штем прет-њи и по-ни-же-ња људ-ског. Ње-го-во све-до-чан-ство ви-со-ко од-ска-че од свих оста-лих си-лом ве-ро-до-стој-но-сти, ко-ја се мо-же ла-ко утвр-ди-ти по-ред-ба-ма, сво-ди-вим на су-прот-но-сти из-ме-ђу бљу-та-ве, по-мод-не из-ве-шта-че-но-сти и сви-ре-пе жи-вот-не ствар-но-сти оп-ко-ље-ног, стал-но, да-но-ноћ-но за-стра-ши-ва-ног, под-ри-ва-ног те ло-мље-ног чо-ве-ка. У том до-ме-ну, стра-вич-на за-твор-ска сце-на под-лог ло-мље-ња му-шко-сти де-ча-ка, ко-га око-ре-ли пе-де-раст, пр-во ла-жним уга-ђа-њи-ма а по-том си-лом пре-о-бра-жа-ва у сво-ју „љу-бав-ни-цу" – са-др-жи зна-чај ме-та-фо-рич-ног, оп-штег, си-стем-ског на-чи-на за-то-мља-ва-ња људ-ског и пре-о-бра-жа-ја ма-са у бе-сло-ве-сне, не-ми-сле-ће те са-мо-за-до-вољ-не, хер-ма-фро-дит-ске кр-пе у људ-ском об-ли-ку, чи-ји лајт-мо-тив гла-си: *„Ала во-лем овај ре-жим, пла-та иде а ја ле-жим".*

ЗЛО-СТА-ЊЕ И ТАМ-НИ-ЦА

Не по-след-ња од раз-ли-ка у од-но-су на књи-жев-ну око-ли-ну је и ма-три-ца. Ка-ра-џи-ће-ва сли-ка ста-ња си-сте-ма и ње-го-вих по-да-ни-ка је у мно-гим по-гле-ди-ма до-стој-ни на-ста-вак Ан-дри-ће-ве *Про-кле-те авли-је*. Се-ти-мо се: реч је о при-ка-зу ца-ри-град-ске там-ни-це у ко-ме да-нас мо-же-мо ла-ко пре-по-зна-ти не-све-сну на-ја-ву „но-вог свет-ског по-рет-ка". И *про-кле-та авли-ја* оку-пља мул-ти-ра-сну и мул-ти-кул-тур-ну ме-ша-ви-ну кри-вих и не-ви-них, без-на-де-жних и по-кле-клих, дро-ги-ра-них и очај-них, под-врг-ну-тих бе-за-ко-њу или ла-кр-ди-ји од „прав-де", ко-ју с ци-нич-ном са-мо-во-љом „де-ли" управ-ник, Ла-ти-фа-га, зва-ни Ка-ра-ђоз, обра-ћа-ју-ћи се, при-ме-ри-це, овим ре-чи-ма бли-жњи-ма не-ви-но за-то-че-ног, што су до-шли да мо-ле за ње-го-во осло-ба-ђа-ње:

„ – Је-сте ли ви ре-кли они-ма ко-ји су га ухап-си-ли да је не-вин?

– Је-смо, да-ка-ко да смо ре-кли, али…

– Е, то сте погре-ши-ли. Пхи, пхи, пхи-ии! То не ва-ља. Јер баш сад хва-та-ју не-ви-не а пу-шта-ју кри-ве. Та-кав је но-ви ред."

Ка-ра-џи-ће-ва *про-кле-та авли-ја* је ве-ли-чи-не Са-ра-је-ва, од-но-сно СР Бо-сне и Хер-це-го-ви-не, ко-ја је са-мо део, прем-да из-ве-сно нај-го-ри, ју-го-сло-вен-ског си-сте-ма пре-о-бра-жа-ја људ-ског у не-људ-ско, особ-ног у без-лич-но. На-след-ник Ка-ра-ђо-за је зри-ка-ви Хам-до, пре-по-зна-тљив Бро-зов ве-зир, ко-га наш аутор опи-су-је као ме-лан-хо-лич-ног го-спо-да-ра ту-ђих суд-би-на, за тр-пе-зом, у окру-же-њу чан-ко-ли-за и ули-зи-ца, по-чев-ши од Уње, та-ко-ђе ла-ко пре-по-зна-тљи-вог псе-у-до-фи-ло-зо-фа, ко-ји се у ула-ги-ва-њу то-ли-ко пре-и-грао да је по-чео ку-ди-ти по-сто-ја-ност те вер-ност и хва-ли-ти те ве-ли-ча-ти из-да-ју: „
Да ни-је тих ‚из-да-ја' па ми би-смо још уви-јек би-ли ани-ми-сти, или па-га-ни… или

мо-жда чак на др-ве-ту… Што би ре-као Ла-кан, све је или тра-ди-ци-ја, или тран-зи-ци-ја.”

Ве-зир га ле-ди му-дрим и сар-ка-стич-ним од-го-во-ром:
„Ја-сно ми је… из-да-ја по те-би не по-сто-ји; за-то си ти ус-пео да је пре-ва-зи-ђеш, да не ка-жем да из-даш Ле-њи-на, на ко-ме си на-пра-вио… све што имаш, а пре-ва-зи-ла-зио си и обич-не смрт-ни-ке, и кад ни-смо тра-жи-ли, то јест пре-ва-зи-ла-зио си и при-ја-те-ље…”

ТЕ-А-ТАР СЛО-МЉЕ-НИХ ФИ-ГУ-РА

Из-у-зи-ма-ју-ћи су-пру-гу глав-ног ли-ца – да-кле при-ме-рак нај-вр-ли-је *узе-мље-но-сти* и одговарају-ћег ре-а-ли-зма жен-ског еле-мен-та – сва оста-ла ли-ца су раз-ли-чи-ти при-мер-ци све-ко-ли-ке сло-мље-но-сти и уну-тра-шње опу-сто-ше-но-сти. Ни-јед-но те ни пр-во не по-се-ду-је у се-би вертикалу ду-хов-не и иде-о-ло-шке са-мо-све-сти ко-ја би др-жа-ла људ-ско ус-прав-ним и бор-бе-но су-прот-ста-вље-ним прет-ња-ма и отро-ви-ма си-сте-ма. Сви су све-де-ни на ско-ро ве-ге-та-тив-но ста-ње, у ко-ме, по-пут ле-ше-ва пси-хе са спир-ти-стич-ких се-ан-си, ис-тра-ја-ва-ју мут-ни, ма-гло-ви-ти ре-лик-ти дав-но про-па-лих по-ли-тич-ких и вер-ских иде-ја, у рас-па-да-њу, од
брат-ства и је-дин-ства
до ми-ро-љу-би-ве ко-ег-зи-стен-ци-је раз-ли-чи-тих ве-ра. Мо-жда као па-ро-дич-ни при-мер оп-ште не-мо-ћи, Ка-ра-џић нам пре-до-ча-ва пси-хи-ја-тра ко-ји се за-ла-же – из-ве-сно под ути-ца-јем та-да по-мод-них иде-ја Ба-са-ље о со-ци-ја-ли-за-ци-ји умо-бол-них и за-тва-ра-њу од-го-ва-ра-ју-ћих ег-зи-ла – за ши-ре-ње луд-ни-це до раз-ме-ра ју-го-сло-вен-ског дру-штва. Глав-но ли-це, не-пре-ста-но го-ње-но уну-тра-шњим зло-ста-њем, стал-но жу-ди да не-куд по-бег-не и оде, али не зна ку-да и где. И хо-ри-зонт с оне стра-не смр-ти је за-тво-рен. Ста-ри-ји при-ја-тељ га ате-и-стич-ки по-у-ча-ва: „
Ни јед-ног да-на не тре-ба смет-ну-ти с ума ес-ха-то-ло-шки мраз ко-ји нас че-ка на кра-ју свих кра-је-ва, јер та-мо не-ма ни-че-га.”

Прем-да убе-дљи-во при-ка-зу-је симп-то-ме обез-ли-че-но-сти и ис-пра-жње-но-сти те пот-пу-не не-мо-ћи људ-ског, Ка-ра-џић ни у јед-ном тре-нут-ку не кре-ће да тра-га, от-кри-ва и пре-до-ча-ва ис-хо-ди-ште си-ла ни-хи-ли-зма. Раз-лог то-ме ве-ро-ват-но

по-чи-ва у чи-ње-ни-ци да је оно оп-ште, од-но-сно по-сву-да-шње. У том по-гле-ду, уз пси-хо-ло-шки ре-а-ли-зам, мо-дер-ни-стич-ки раз-би-јен об-лик ро-ма-на је по-доб-на, ана-лог-на струк-ту-ра људ-ске ра-стро-је-но-сти и рас-то-че-но-сти Ка-ра-џи-ће-вих фи-гу-ра.

Уоста-лом, то-ком лек-ти-ре, пи-сац овог осврта имао је че-сто ути-сак да је у пи-та-њу де-ло пи-са-но упра-во у вре-ме-ну о ко-ме све-до-чи, јер аутор као да стал-но под-ра-зу-ме-ва ка-ко чи-та-лац схва-та, без по-себ-них об-ја-шње-ња, да чи-та-лац. све раз-у-ме па и нај-та-на-ни-је алу-зи-је, без по-тре-бе по-себ-них об-ја-шње-ња. То из-ве-сно пред-ста-вља про-блем за но-ве на-ра-шта-је чи-та-ла-ца. При-ме-ри-це, глав-ном ли-цу, по-сред-ством те-ле-фо-на, не-ки ано-ним-ни глас стал-но пре-ти да ће га „оши-ша-ти". Са-мо они ко-ји су до-жи-ве-ли вре-ме и си-стем о ко-ме је реч зна-ју да му тај глас ти-ме пре-ти ка-ко ће га по-сла-ти у за-твор или луд-ни-цу, где су та-да „го-сте" претходно до-слов-но „ши-ша-ли" из хи-ги-јен-ских те по-ка-за-тељ-них раз-ло-га.

Сло-бод-ни смо за-кључ-чи-ти да је срп-ска књи-жев-ност Ка-ра-џи-ће-вим ро-ма-ном до-би-ла сво-је нај-бо-ље, од-но-сно је-ди-но вред-но де-ло *мо-дер-ни-стич-ког* сме-ра, до-стој-но да сво-јим број-ним вр-ли-на-ма оста-не у трај-ном пам-ће-њу и на-сле-ђу.
<

(Објављено у септембру 2005)